

Sociální struktura socialistické společnosti v SSSR a její vývoj k sociální homogenitě

M. N. RUTKEVIČ

Moskva

Již z významu slova lze vyvodit, že u sociální struktury jde o strukturu společnosti, jež dále zahrnuje nejrůznější struktury, z nichž každá má základ v objektivním členění společnosti na skupiny, a existenci souvislostí mezi nimi. Tak můžeme vidět národní (etnickou), sociálně demografickou strukturu nebo strukturu povolání jako určité a důležité aspekty sociální struktury. Avšak v každé společnosti, v níž existují třídy, je základní třídní struktura, která převrstvuje etnickou a demografickou strukturu a vykazuje úzkou souvislost se strukturou povolání.

Ve vědeckém, marxistickém smyslu jsou třídy velké skupiny lidí, které se liší svým místem v historicky určeném systému společenské výroby. Třídní struktura společnosti se nevyčerpává jen mnohavrstevnými vztahy mezi třídami. Jejimi „elementy“ jsou nejen třídy, nýbrž také sociální skupiny, jejichž znaky se plně neshodují se znaky třídy, které ale zaujímají zvláštní místo v ekonomickém systému; jejich „sub-elementy“ jsou sociální vrstvy, z nichž se skládají třídy a sociální skupiny. Proto je v marxistické sociologické literatuře třídní struktura často také označována jako třídní a sociální struktura nebo jako struktura třídně vrstevná. Sociální strukturu v užším smyslu zde chápeme jako třídní a sociální strukturu dnešní socialistické společnosti v SSSR včetně jejího vývoje.

Vývoj socialistické společnosti v SSSR k sociální homogenitě a upevňování její jednoty mají svůj základní historický předpoklad v revolučním převratu systému společenských vztahů, který začal v říjnu 1917. Během dvou desetiletí socialistické přestavby společnosti byla odstraněna protikladnost třídních zájmů a antagonismus mezi sociálními skupinami. Chceme se v tomto článku omezit na tendence ve vlastní socialistické společnosti, a budeme proto vycházet ze srovnání nynější sociální struktury sovětské společnosti se sociální strukturou SSSR ve druhé polovině třicátých let.

Výstavba socialismu v SSSR znamenala úplnou likvidaci vykořisťovatelských tříd a změnu sociálního třídního charakteru malovýrobců, tj. jednotlivých rolníků a drobných řemeslníků, kooperací a přechodem ke kolektivnímu společenskému hospodářství. Ve druhé polovině třicátých let se vytvořila v SSSR nová sociální společenská struktura, jež je vlastní socialismu.

Přesto došlo během více než třicetiletého období k významným změnám v sociální struktuře obyvatelstva Sovětského svazu. Údaje v tabulce 1, které se vztahují na veškeré obyvatelstvo (včetně nepracujících rodinných příslušníků), mohou zprostředkovat všeobecný přehled.

Jak je vidět z tabulky, neexistuje již dnes v SSSR žádná malovýroba a žádní

Tabulka 1: Třídní struktura obyvatelstva SSSR (v %)

	1939	1973
Dělníci	33,5	60,3
Zaměstnanci	16,7	21,0
Kolehozní rolníci a družstevní řemeslníci	47,2	18,7
Samostatní rolníci a řemeslníci	2,6	0,0

Pramen: Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1972 g.

samostatní rolníci a řemeslníci. Ze dvou kategorií, kolchozníků a družstevních řemeslníků, jejichž práce je spojena se skupinovým vlastnictvím, zmizela kategorie družstevních řemeslníků, poněvadž řemeslnická družstva vstoupila do státního průmyslu.

Významná změna početního poměru mezi dělníky, kolchozníky a zaměstnanci byla doprovázena pronikavými kvalitativními změnami v každé skupině pracujících. Bouřlivý růst dělnické třídy je krajně důležitý a podstatný rys sociálních změn v období socialismu. Zatímco dělnická třída činila r. 1939 jednu třetinu veškerého obyvatelstva, bylo to r. 1959 již 49,5 % a r. 1972 skoro 60 %. Podobně vypadá její podíl v pracujícím obyvatelstvu.

Zvýšení absolutního počtu příslušníků dělnické třídy za 35 let na 3,5násobek se vysvětluje růstem průmyslu, dopravy a sféry služeb a rovněž urbanizací země. Ale místo dělnické třídy ve struktuře je určováno nejen její početností, nýbrž i tím, že byla a je základní výrobní silou společnosti, dále revolučním charakterem této třídy, její disciplínou, organizovaností a kolektivismem. V podmínkách socialismu, kdy dělnická třída přejímá vedení veškerého života společnosti, došlo k dalšímu zvýraznění těchto tradičních základních rysů dělnické třídy, jež se kromě toho spojily se stálým růstem jejího vzdělání, kultury a kvalifikace. V r. 1939 mělo jen 8 % dělníků vzdělání nejméně v rozsahu sedmileté školy, r. 1959 to bylo 38,6 % a dnes jsou to více než dvě třetiny. Pokud jde o mladou generaci sovětské dělnické třídy, má v sedmdesátých letech zpravidla ukončené středoškolské vzdělání (10 až 11 tříd).

Vědeckotechnický pokrok přinesl změnu profesionální a kvalifikační struktury dělnické třídy SSSR. Roku 1948 bylo 46 % dělníků v průmyslu, v dopravě a stavebnictví včetně manuálně činných, r. 1969 to bylo ještě 33 % všech dělníků. Jejich podíl je tedy stále značný. Odstranění málo kvalifikované a těžké fyzické práce je velmi důležitým ekonomickým a sociálním úkolem pro příštích 15–20 let.

Vyšší úroveň vzdělání činí mladou dělnickou generaci způsobilou k tomu, aby se naučila rychleji zvládnout různé druhy

kvalifikované práce. Současně to s sebou nese nutnost odstranit všechny druhy práce, které nevyžadují žádnou zvláštní kvalifikaci, a jsou proto pro dnešního dělníka, jenž má značně vyšší všeobecné vzdělání, vyšší kulturní a technickou úroveň než dříve, málo přitažlivé.

Podíl kolchozního rolnictva na obyvatelstvu se od r. 1939 do r. 1972 významně snížil, a to o 60 %. Je to především důsledek zrychleného růstu průmyslu a stavebnictví, rychlého zvětšení měst a přesídlení venkovského obyvatelstva do měst; kromě toho je třeba přihlídnout k tomu, že určitá část kolchozů byla přetvořena na sovchozy. Současně také došlo k pronikavým kvalitativním změnám kolchozního rolnictva. Po kolektivizaci si rolnictvo zachovalo, z hlediska ekonomického i psychologického, mnohé základní znaky, které zdědilo z minulosti. V kolchozech převládala manuální, často velmi těžká práce, většina rolníků neměla žádné odborné vzdělání. Odměna za pracovní jednotky byla v jednotlivých letech velmi různá, hlavně ve formě naturálií. Kolchozy byly malé (r. 1940 připadalo na jeden zemědělský závod průměrně 69 dvorů a 500 ha společné orné půdy), největší část techniky se soustřeďovala ve strojních a traktorových stanicích. R. 1939 mělo alespoň sedmitřídní školní vzdělání jen 6,3 procenta pracujícího venkovského obyvatelstva, u kolchozníků to byla pouze dvě procenta.

Nyní jsou kolchozy mechanizovanými a elektrifikovanými velkozávody (r. 1972 průměrně 443 dvorů a 3100 ha společné orné půdy). Vlastnictví strojů v rostlinné a živočišné výrobě dosáhlo kvalitativně nového stupně, stále sílí průmyslové metody ve venkovském stavebnictví. Úroveň zemědělství se významně zvýšila. Manuální těžká práce v kolchozech ještě nezmizela, ale většinu mezi kolchozní mládeží již tvoří mechanizátoři, zaměstnanci strojních dílen, elektrikáři a kvalifikovaní pěstitelé dobytka. Úroveň všeobecného vzdělání venkovského obyvatelstva se zvýšila rychleji než u obyvatelstva městského. Podle sčítání z r. 1970 mělo 50 % pracujících na venkově odborné středoškolské vzdělání, resp. vysokoškolské vzdělání, u kolchozníků činil podíl 39,3 %. K začátku roku 1972

stoupl tento počet na 44 %. Přechod k měsíční peněžní odměně a také záruka důchodu a jiných forem sociálního zabezpečení v mnohém ohledu zrovnoprávnila členy kolchozů s dělníky a zaměstnanci sovchozů. Tak bylo za socialismu již mnoho uděláno k pozvolnému sblížení sociálně ekonomických a kulturních znaků obou hlavních tříd společnosti. Rozdíly mezi nimi se budou v dohledné budoucnosti měnit z podstatných na nepodstatné.

Více času bude zapotřebí k překonání podstatného rozdílu mezi městem a venkovem, který nelze srovnávat s rozdílem mezi dvěma hlavními třídami. Jestliže před třemi a půl desetiletími tvořili kolchozníci hlavní masu venkovského obyvatelstva, tak jejich podíl v celé zemi nyní klesl na méně než polovinu. V několika oblastech země, kde převažuje sovchozní výroba, je v kolchozech zaměstnána jen relativně malá část venkovského obyvatelstva. Ale také v těchto oblastech existuje problém sblížení mezi městem a venkovem, a to jako sociální problém. Ve vědecké literatuře se někdy setkáváme s názorem, že tento problém by se vyřešil sám, a to rozšířením měst a větším počtem městského obyvatelstva. Podíl městského obyvatelstva skutečně stoupl ze 33 % v roce 1940 na 59 % v roce 1973 a dále roste. Neznamená to však, že v procesu dalšího růstu měst „bude odstraněna“ vesnice. Sociální rozdíl mezi městem a venkovem, který jsme zdědili z minulosti na základě jejich dřívější protikladnosti, jež byla překonána socialismem, je založen na zaostávání vesnice za městem, pokud jde o vybavení stroji a produktivitu práce a o materiální a kulturní životní úroveň. Jedním z hlavních momentů tohoto rozdílu je dnes existence družstevního kolchozního vlastnictví.

Důležitým momentem při zkoumání tohoto rozdílu je existence osobního hospodářství u kolchozních rolníků, dělníků a zaměstnanců žijících na venkově. O významu osobního hospodářství v etapě, kdy byl socialismus vybudován ve svých základech, svědčí skutečnost, že r. 1940 bylo v SSSR soustředěno mimo společenské hospodářství 72 % hrubé výroby masa a 77 % mléka. Osobní hospodářství tehdy dodávalo přes 50 % živočišné tržní výroby a krylo

tím z polovice potřebu městského obyvatelstva v mléce a masě. Osobní hospodářství se i nadále uchová a bude státem v zákonných hranicích dokonce stimulováno. Jeho úloha se však zcela změnila. Osobní hospodářství produkovalo v r. 1972 jen 34 % masa a mléka: při výrobě živočišných výrobků pro trh jeho podíl klesl na 15 % a ještě se dále zmenšil vlivem zrychleného vývoje společenské výroby [Narodnoje chozjajstvo 1972 : 297]. Osobní hospodářství hraje tedy i nyní určitou pozitivní úlohu při zásobování městského obyvatelstva potravinami. Zároveň ale může být také pramenem spekulace a příjmů nezaložených na práci, a musí proto být pod kontrolou kolchozů a státních orgánů.

Připodobnění vesnice městu v úrovni technické vybavenosti a odměny za práci, sblížení obou forem socialistického vlastnictví a zmenšení úlohy osobního hospodářství, sdružování obcí, masová výstavba moderních obytných domů a kulturních zařízení, rozvoj služeb na venkově, architektonická přestavba vesnic a zlepšení dopravních spojů s městem — všechno to je názorný doklad toho, že v letech socialismu byl v SSSR již uražen významný úsek cesty k překonání rozdílu mezi městem a venkovem.

K neméně významným změnám došlo během tří a půl desetiletí v oblasti duševní práce. Počet zaměstnanců (zaměstnanci jsou podle statistiky všichni duševně pracující, s výjimkou těch, kteří se počítají ke členům kolchozů) stoupl v tomto období jak v absolutních číslech, tak také v podílu na obyvatelstvu. Při zevrubnější analýze, v níž se přihlíží k sociálním rozdílům mezi duševně pracujícími, zjistíme velmi rychlý růst počtu odborníků s vysokoškolským a odborným vzděláním (jim odpovídá náš pojem inteligence ve vlastním smyslu slova). Relativně stabilní je naproti tomu skupina, která je v sociologické literatuře často označována jako nekvalifikovaní zaměstnanci, kteří sice duševně pracují, avšak jejichž činnost je srovnatelně málo kvalifikovaná. Ti mohou být označeni — na rozdíl od odborníků — také jednoduše jako zaměstnanci, ovšem v jiném smyslu než ve statistických údajích naší tabulky.

Nejrychlejší růst ze všech sociálních

skupin zaznamenáváme u inteligence; v tom jsou vyjádřeny zvláště zřetelně požadavky vědeckotechnického pokroku. Mezi léty 1941 a 1972 stoupl celkový počet odborníků činných v národním hospodářství SSSR z 2,4 na 19 miliónů, tj. skoro na osminásobek; v průmyslu činí tento počet 12,4násobek, v zemědělství 14,9násobek a ve stavebnictví 21,7násobek [Narodnoje chozjajstvo 1972 : 524].

Při analýze rozdílů mezi tělesně a duševně pracujícími, mezi inteligencí (odborníky) a zaměstnanci (neodborníky), je třeba brát zřetel na řadu zvláštností, které vynikají nad rozdíl mezi dělnickou třídou a kolchozním rolnictvem. Je třeba brát v úvahu, že existuje poměrně velká skupina odborníků a zaměstnanců, kteří jsou členy kolchozů. Jejich počet činil v r. 1970 400 000. V jejich sociální situaci se vzájemně směšují dva různé znaky. Nicméně se převážná většina duševně pracujících neliší od dělnické třídy vztahem k výrobním prostředkům, poněvadž jejich práce je založena na všelidovém vlastnictví. Tato známá skutečnost je občas uváděna jako „důkaz“ pro to, že skoro všichni odborníci a zaměstnanci se již stali částí dělnické třídy a tím jsou zdánlivě zcela překonány podstatné sociální rozdíly mezi převážně fyzickou a převážně duševní prací. Ve vědecké literatuře je přesvědčivě dokazováno, že taková tvrzení neodpovídají skutečnosti a jsou předčasná.

Sociálně třídní rozdíly nelze redukovat na rozdíly ve vlastnických poměrech. Podle Lenina se třídy v každém systému společenské výroby liší svým poměrem k výrobním prostředkům, fixovaným z větší části v zákonech, úlohou ve společenské organizaci práce a způsobem nabývání společenského bohatství a mírou jejich podílu na společenském bohatství z toho plynoucími [Lenin 1955 : 456]. Zjišťujeme zde tři znaky, které odpovídají třem základním elementům systému ekonomických poměrů: formy vlastnictví výrobních prostředků; úloha ve společenské organizaci práce, a tím v dělbě práce; formy rozdělování.

Proces překonávání třídních rozdílů, který začal se socialistickou revolucí, je dlouhodobý historický proces. Ukončení tohoto gigantického úkolu nevyžaduje jen základ-

ní změny ve formách vlastnictví výrobních prostředků, nýbrž také v organizaci společenské práce a v principech rozdělování vyrobených produktů. Směr a tempo těchto změn bude určeno růstem výrobních sil společnosti, využitím výsledků vědeckotechnického pokroku za socialismu. Lenin to předvídal: „Je jasné, že k úplnému odstranění tříd je třeba nejen svrhnout vykořisťovatele, statkáře a kapitalisty, nejen zrušit jejich vlastnictví, je třeba zrušit také *jakékoli* soukromé vlastnictví výrobních prostředků, je třeba úplně odstranit jak rozdíl mezi městem a vesnicí, tak i rozdíl mezi fyzicky a duševně pracujícími. To je velmi dlouhý proces“ [Lenin 1955 : 456–7]. Proto Lenin pokládal překonání uvedených rozdílů za krajně důležité momenty „úplného odstranění tříd“. Pořádí, v němž Lenin uvádí úkoly stojící před stranou, není rovněž náhodné: Zrušení rozdílů mezi fyzicky a duševně pracujícími vyžaduje nejdelší čas a bez řešení tohoto problému nelze mluvit o výstavbě beztřídního společenského řádu.

Úloha ve společenské organizaci práce je dána *charakterem práce*, kterou vykonává určitá sociální skupina. Rozdíl v charakteru práce v nejširším smyslu, jenž postihuje všechny momenty společenské dělby práce, je za nynějších podmínek hlavním kritériem rozdílů mezi dělnickou třídou, zaměstnanci a odborníky, kteří jsou zaměstnáni ve státním sektoru národního hospodářství. Toto kritérium umožňuje také určit sociální vrstvy uvnitř každé skupiny. V dělnické třídě SSSR se obvykle rozlišují tři hlavní sociální vrstvy: nekvalifikovaní nebo málo kvalifikovaní dělníci, dělníci se střední kvalifikací a vysoce kvalifikovaní dělníci. Může se také dále mluvit o hraniční vrstvě mezi dělníky a inteligencí, jež je pokládána za vrstvu dělnické třídy. Kolchozní rolníky (osoby, které vykonávají převážně tělesnou práci) diferencujeme na ty, kteří nemají žádnou kvalifikaci a žádné povolání (nevyučené pracovní síly), a ty, kteří získali vzdělání. U zaměstnanců jsou tyto rozdíly méně výrazné, avšak také zde se rozlišují dvě vrstvy: méně kvalifikovaní pracovníci, kteří vykonávají převážně duševní práci, a osoby se střední kvalifikací. Uvnitř inteligence (mimo takzvané „prak-

tiky“, kteří zaujímají místo odborníka, aniž by měli odpovídající diplom) se rozlišuje vrstva techniků a obdobných odborníků se středním odborným vzděláním, vrstva odborníků s vysokoškolským vzděláním a konečné početné sice relativně malá, avšak svým významem důležitá vrstva nejvýše kvalifikovaných odborníků ve vědě a technice, literatuře a umění, ve sféře řízení, u nichž jsou tvůrčí prvky v práci nezje-
telnější.

Kromě toho existuje mezi inteligencí — podle jiného kritéria seskupování — ještě část, která trvale zastává organizátorské funkce. Jsou to vedoucí závodů a institucí, jejich zástupci, vedoucí strukturálních jednotek, tj. oddělení, laboratoří, kateder na vysokých školách atd. Podle našich výpočtů činí asi jednu pětinu všech odborníků.

Hlavní součástí intelligence jsou ti, kteří vykonávají kvalifikované činnosti: ošetřující lékaři, vyučující na školách a vysokých školách, konstruktéři a zaměstnanci laboratoří, tvůrci duchovních hodnot ve vědě a umění. Funkce organizátorů výroby a celého společenského života není však možné přiznat jen této vrstvě. Na jedné straně lidé, kteří se počítají k organizátorům, ve většině případů organizátorskou činnost spojují s činností praktickou. Například primář v nemocnici je nejen personálním vedoucím, ale ošetřuje také nemocné, poně-
vadž je zpravidla uznávaný odborník. Podobně je tomu u vedoucích konstrukčních kanceláří, vedoucích kateder na vysokých školách atd.

Na druhé straně není organizátorská práce privilegiem těch, kteří řídí společnost jejím jménem a pod její kontrolou. Organizátorskou práci ve společenské oblasti vykonávají milióny dělníků, kolchozníků, zaměstnanců a odborníků. Tajemníci a členové vedení stranických a komsomolských organizací, vedení odborů, poslanci sovětů, aktivisté ve všech masových organizacích jsou celou armádou organizátorů, bez nichž se socialistická společnost nemůže obejít. Již dnes je významná část organizátorské práce vykonávána jako společenská činnost a úloha mas v řízení ustavičně poroste. Pokusy pokládat organizátory za zvláštní sociální skupinu, dokonce za „novou tří-

du“, za „kontratrídu“ apod. neobstojí před vědeckou kritikou.

Rozdíly ve formách společenského vlastnictví určují tímto způsobem podstatu sociálních hranic mezi kolchozním rolnictvem na jedné straně a dělnickou třídou, inteligencí a zaměstnanci na druhé straně. Sociální rozdíly mezi městem a venkovem, jež jsou velmi rozmanité, zahrnují existenci osobního vlastnictví určitých výrobních prostředků potřebných pro osobní hospodářství. Charakter práce, a tím místo ve společenské organizaci práce určují podstatu existujících sociálních hranic mezi dělnickou třídou, zaměstnanci, odborníky i mezi jednotlivými vrstvami uvnitř tříd a sociálních skupin.

Rozdíly ve formách nabývání a ve výši příjmů jsou určovány jak rozdíly ve formách vlastnictví, tak také charakterem práce. Družstevní forma kolchozního vlastnictví přináší více nebo méně velké výkyvy v odměňování. V ekonomicky slabých kolchozech je odměna nižší než pro odpovídající kategorie dělníků v sovchozech, v silných kolchozech je naproti tomu vyšší, neboť část diferenciální renty se mění na důchody kolchozníků. Rozdíly v odměňování práce plynou také z velikosti kolchozních hospodářství a z jejich geografické polohy. Pro hlavní masu pracujících na venkově zůstává osobní hospodářství doplňkovým zdrojem příjmu. Odměna za práci podle její složitosti, kvalifikovanosti, obtížnosti pracovních podmínek a odpovědnosti, tj. základní princip socialismu, vede v nynějších podmínkách k určitým rozdílům v příjmech sociálních skupin a zvláště vrstev uvnitř těchto skupin.

To jsou nejdůležitější znaky třídní a sociální struktury rozvinuté socialistické společnosti v SSSR. V hlavních hlediscích se shoduje se strukturou, která se vytvořila v období, kdy byl socialismus vybudován ve svých základech. Vyznačuje se především vyšším stupněm zralosti socialistických společenských poměrů a větší sociální jednotou, které společnost dosáhla.

Hlavní směr dalšího vývoje a zdokonalování sociální struktury sovětské společnosti je ve sblížování všech tříd a sociálních skupin, v pozvolném překonávání

existujících rozdílů a sociálních hranic mezi nimi. Rostoucí sblížení znamená zmenšení existujících rozdílů, měřitelné objektivními kritérii, a současně odraz tohoto procesu ve vědomí lidí, kteří více či méně přesně chápou svoji sociální pozici jako „dělníci“, „kolchozníci“, „zaměstnanci“, „inženýrsko-technický personál“ atd. Vedle termínu sblížení se pro charakterizování vývojových tendencí sociální struktury používá také termín „splnutí“. Podle našeho mínění nemají ale tyto termíny stejný význam. Splnutí sociálních skupin je proces ležící v budoucnosti, až mezi nimi budou překonány všechny sociální rozdíly. Splnutí je výsledkem procesu sblížení a tendence v něm obsažené. Mluvit dnes o splnutí tříd a sociálních skupin v SSSR by bylo předčasné, jakkoli první začátky splnutí, které se nejsilněji projevují mezi hraničními sociálními skupinami, již existují. Už dnes je řízení automatů a agregátů s pomocí přístrojů hlavní náplní pro řadu povolání. Spojuje se u nich kvalifikovaná duševní práce s tělesnou prací neméně kvalifikovanou. Tento proces pokročil tak daleko, že se v tomto případě již může mluvit o jejich částečném splnutí.

Jinou otázkou všeobecného zájmu je poměr mezi sblížením tříd a sociálních skupin a přeměnou jedné části třídy nebo sociální skupiny v část jiné třídy. Do jisté míry, jak známo, k tomu došlo, když např. byla řada kolchozů přeměněna na sovchozy nebo když se výrobní družstva stala státními podniky. V jiné formě dochází ke stálým změnám, když se pracující z jedné třídy a sociální skupiny přeměňují v jinou. Rozsah těchto sociálních přesunů je velmi významný.¹ Proporce sociální struktury se budou také dále měnit. I v budoucnosti se budou doplňovat řady dělnické třídy a zvětšovat počet odborníků. Sociální přesuny jsou na jedné straně ulehčovány sblížením sociálních skupin (čím menší jsou rozdíly, tím snáze probíhá přechod), na druhé straně podporují a ulehčují proces sblížení.

Jako každý statistický proces uskutečňuje se sblížení nejen v jednom směru, nýbrž v obou směrech, přičemž převládající vývoj je podmíněn společenskými po-

žadavky. Například migrační pohyb z města na vesnici nebo doplňování dělnické třídy dětmi z rodin odborníků nejsou nevýznamné procesy, jsou však překrývány pohyby, které mají opačný směr.

Při veškerém významu těchto procesů nelze se nikdy dívat na vývoj socialistické společnosti jako na změnu jedné sociální skupiny ve druhé, kupříkladu přeměnu všech občanů v příslušníky dělnické třídy nebo inteligence. Budoucí beztřídní společnost, v níž budou všichni praceschopní členové současně dělníky a budou mít vysoké vzdělání, a v tomto smyslu by se tedy počítali k inteligenci, vůbec nebude společností *jedné* třídy nebo *jedné* sociální skupiny. Nejlepší charakterové rysy dnešních dělníků, kolchozníků, příslušníků inteligence nalézají svoji syntézu v dělníkovi budoucnosti.

Všeobecná zákonitost vývoje sociální struktury socialistické společnosti ve směru k sociální homogenitě je vyjádřena třemi hlavními tendencemi.

Za prvé je to další sblížení všech tříd a skupin pracujících, pokud jde o jejich postavení vzhledem k výrobním prostředkům. Je vyjádřeno především pokračujícím sblížením všelidového a skupinového vlastnictví. Jak již bylo poznamenáno, zmenšují se stále rozdíly mezi oběma formami socialistického vlastnictví. Hlavní výrobní prostředky v kolchozech a sovchozech již dnes rovněž nejsou rozdělovány při odchodu pracovníků. Upevnění kolchozů, rozšíření jejich vztahů ke státním podnikům, vytvoření mezidružstevních zařízení, kolchozních, sovchozních a jiných smíšených podniků, vzrůst technického vybavení zemědělství — to všechno znamená překonání izolovanosti družstev, zvýšení jejich produktivity práce a úrovně jejich příjmů, a tím přiblížení kolchozníků k dělnické třídě a především k sovchozním dělníkům, jimž stojí nejbližší se zřetelem k pracovním a životním podmínkám.

Ke sblížení všech pracujících, pokud jde o výrobní prostředky, přispívá také trvalé zmenšování rozsahu a úlohy osobního hospodářství na trhu, jehož základem je rychlý rozvoj společenského hospodářství a vzrůst

¹ Termín „sociální přesuny“ se nám jeví jako přesnější než „sociální mobilita“. Srv. Rutkevíc — Filippov 1976.

příjmů kolchozů a pracovníků v sovětech. Perspektivně budou všichni pracující ve městě a na venkově zakládat svoji práci zcela na společenském vlastnictví a své příjmy budou dostávat jen ze společenského hospodářství.

Proces vzrůstající sociální rovnosti, co se týče výrobních prostředků, se uskutečňuje také uvnitř státního sektoru hospodářství. Každý znárodněný podnik je prvkem celého systému národního hospodářství, je ale také od něho ohraničen určitou izolovaností, relativní samostatností. Podnikové kolektivy nemají žádnou moc disponovat výrobními prostředky. Ale na tom, jak jsou tyto fondy rozsáhlé a kvalitní, je podstatně závislá kvalifikace dělníků, zaměstnanců a inženýrsko-technického personálu i jejich odměna za práci. V současné době existují jak mezi odvětvími hospodářství, tak také mezi podniky uvnitř hospodářských odvětví velmi značné rozdíly v hodnotě základních fondů, které připadají v průměru na jednoho pracovníka.

Vědeckotechnický pokrok v socialistických podmínkách nutně vyžaduje pozvolné odstranění nekvalifikované a málo kvalifikované práce ve všech odvětvích hospodářství a ve všech závodech zavedením nové a nejnovější techniky a zlepšením organizace práce a výroby. Dochází ke koncentraci výroby. Především jsou vytvářena velká hospodářská sdružení, která umožňují specializaci výroby v jednotlivých závodech a růst produktivity práce. Tyto ekonomické procesy mají hluboký sociální obsah, poněvadž se jejich prostřednictvím dosahuje přizpůsobení technického zařízení a vybavení pracovních kolektivů fondy, a tím jejich reálného podílu na užívání všelidového vlastnictví. Ve stejném směru působí i takový důležitý sociální faktor jako vzrůst úlohy pracujících při řízení podniků a sdružení, jež se uplatňuje v celém systému společenských organizací (stranické výbory, které mají právo kontroly nad činností vedení, odborové výbory, orgány lidové kontroly, stálé výrobní porady atd.).

Další mimořádně důležitá tendence ve vývoji sociální struktury socialistické společnosti je *sblížování tříd, skupin a vrstev pracujících podle charakteru práce*. Vě-

deckotechnický pokrok urychluje proces zvyšování podílu duševní práce ve výrobní sféře. Věda, jež vstupuje do techniky a technologie a vniká i do vědomí pracujících, se stává stále více bezprostřední výrobní silou. To je vyjádřeno nejprve v růstu absolutního a relativního (poměrného) počtu zaměstnanců ve společnosti a sféře výroby, kteří vykonávají duševní práci, a za druhé ve vzrůstajícím podílu duševních prvků v tělesné práci.

Vědeckotechnický pokrok mění charakter práce bezprostředních výrobců, nová technika a technologie vyžadují od většiny dělníků stále vyšší všeobecné vzdělání a větší odborné vědomosti, jakož i tvůrčí aplikaci těchto vědomostí ve výrobním procesu a samostatné řešení komplikovaných výrobních úkolů. K dělnické třídě v Sovětském svazu se připojuje stále více skupin povolání, které obsluhují složitou techniku. Užívání složitých agregátů, ale i montáž, instalace a oprava zařízení vyžadují především technické a vědecké znalosti. To neznamená, že již zmizely rozdíly mezi dělníky a inteligencí. Ale dnes už nepostačuje u definice dělnické třídy za socialismu označovat ji jednoduše jako „souhrn osob v národním hospodářství pracujících tělesně“ a nebrat v úvahu nové jevy.

Pojem „převážně fyzická práce“ zdomácněl, vyjadřuje také v podstatě materiální a bezprostřední charakter působení dělníka na výrobní prostředky. To se však týká pouze podstaty. Definice činnosti dělníka jako „převážně tělesné“ se dnes hodí pro převažující většinu. V tom se ale bere jen málo ohled na to, že pro řadu povolání se stává hlavní činností kontrolní funkce. Proto se u nich spojuje, jak již bylo zmíněno, kvalifikovaná fyzická práce s kvalifikovanou duševní prací. Proces sblížování fyzické a duševní práce pokročil v jejich činnosti tak daleko, že se v tomto případě může již mluvit o jejich organické jednotě.

Tato část dělnické třídy je v sociologické literatuře SSSR již od počátku šedesátých let označována jako „vrstva vysoce vzdělaných dělníků“ [Podjóm kulturno-techničeskogo urovnja 1961]. Pokrok v technice vyžaduje dnes od významné části dělníků stejnou úroveň vzdělání, jakou poskytuje odborná škola, někdy dokonce i vysoká

škola. V průmyslu SSSR bylo v r. 1970 25,7 % všech diplomovaných techniků čin-
ných jako dělníci a jejich počet stále vzrůs-
tá. Celkový počet osob s odborným, nedo-
končeným i dokončeným vysokoškolským
vzděláním, které jsou činné jako dělníci,
tzn. jsou statistikou zachycováni jako děl-
níci, činil r. 1970 přibližně 2,5 miliónu lidí.
[Itogi perepisi 1973]. Je třeba také uvážit,
že významná část těchto osob absolvuje
dálkové nebo večerní studium, že práce
velkého počtu osob, které mají diplom, ne-
odpovídá odbornému vzdělání, jež získaly.
Ti, kteří obsluhují komplikovanou techni-
ku, nebo mají diplom technika nebo inže-
nýra, představují zcela zvláštní část děl-
nické třídy. Tyto kádry se neliší od tech-
niků, kteří jsou činní jako mistři, vykoná-
vají funkce vedoucích oddělení, vedoucí
výrobních oddělení, laboratoří atd., avšak
svou úroveň vzdělání bezpochyby náleží
k dělnické třídě. Skupina „vysoce vzděla-
ných dělníků“ nestojí někde mezi dělnic-
kou třídou a inteligencí. Je nejperspektiv-
nější vrstvou dělnické třídy.

Mimoto pokračuje technizace duševní
práce významných skupin inteligence a
zaměstnanců. Nejzřetelněji k tomu dochází
ve výzkumných odděleních závodů, v po-
kusné výrobě a ve výzkumných ústavech
technického zaměření. Používání nové slo-
žité techniky zvyšuje podíl kvalifikované
fyzické práce také v činnosti učitelů (pro-
gramované vyučování, pokusné laboratoře),
lékařů (chirurgové, rentgenologové atd.),
ekonomů a mnohých jiných kategorií od-
borníků, dokonce i zaměstnanců obchodu
a správy. Jejich práce se mění zavedením
organizační techniky do oblasti řízení.

Tímto způsobem určuje vědeckotechnic-
ký pokrok dvoustranný charakter procesu
sblížování dělníků a inženýrsko-technické-
ho personálu a vůbec všech tělesně a du-
ševně pracujících. Tento proces již obsahuje
prvky splyvání a nakonec také k jejich sply-
nutí vede. To je však dlouhodobý proces.
V. I. Lenin předvídal, že odborníci, inteli-
gence „zůstanou zvláštní vrstvou až do do-
sažení nejvyššího vývojového stupně ko-
munistické společnosti“ [Lenin 1955 : 715].

S oběma prvými je nerozlučně spjata
velmi důležitá tendence — *sblížování všech
sociálních skupin sovětské společnosti a je-
jich vrstev v oblasti rozdělování.*

Mezi kolchozníky a ostatními skupinami
sovětské společnosti existují rozdíly ve
způsobu nabývání příjmů, protože v kolek-
tivním hospodářství (v poměru ke státním
zemědělským závodům) existuje závislost
mzdy na výsledcích zemědělského roku a
na usneseních přijatých členskou schůzí
kolchozu. Zavedení garantovaného minima
měsíčních výplat a sociální zabezpečení
v kolchozech mělo však rozhodující vý-
znam pro sblížení kolchozníků a sovchoz-
ních dělníků v úrovni mezd. Druhým mo-
mentem jsou rozdíly plynoucí z úrovně
příjmů v kolchozech a vůbec na venkově,
v průměru nižších než ve městě. Tento
rozdíl právě mizí. Tendence rychlého růstu
příjmů pracujících na venkově je velmi
stabilní. V roce 1970 stoupl reálný příjem
dělníků a zaměstnanců ve srovnání s před-
válečným rokem 1940 na trojnásobek, reál-
ný příjem kolchozníků na 4,8násobek.

Srovnání pracovního příjmu sociálních
skupin pracovníků státního socialistického
sektoru je ztíženo tím, že se od sebe silněji
odlišují pracovní podmínky v hospodář-
ských odvětvích a odměna je pracovními
podmínkami opět silně ovlivněna. Předsta-
vu o podstatě probíhajících procesů však
poskytuje srovnání v rámci hlavních hos-
podářských odvětví. Bereme-li 100 jako
průměrný příjem dělníků v průmyslu, vy-
tváří průměrný příjem úředníků a inže-
nýrsko-technického personálu (jako základ-
ní kategorie odborníků v průmyslu) relace
uvedené v tab. 2.

Pracovní příjem úředníků, který byl
před válkou průměrně vyšší než příjem
dělníků, je dnes nižší. Vysvětluje to tím,
že průměrná úroveň kvalifikace dělníků
značně vzrostla, přičemž jejich práce také
vyžaduje větší vynaložení energie. Odmě-
na inženýrsko-technického personálu, která
byla před válkou více než dvakrát vyšší
než odměna dělníků, ji nyní přesahuje
o jednu třetinu. V tomto faktu je rovněž
vyjádřen rychlý růst kvalifikace dělníků.
Je nutné zde však provést několik korek-
tur. Přílišné přiblížení příjmu techniků a
inženýrů k příjmu kvalifikovaných dělníků
má často i negativní stránku: jednotliví
dělníci, kteří získali diplom technika nebo
inženýra bez přerušení výkonu povolání,
nechtějí z materiálních pohnutek přijmout
žádnou funkci v inženýrsko-technickém

Tabulka 2: Mzdové relace kategorií pracovníků

Sociální skupina	1940	1960	1970
Dělníci	100	100	100
Úředníci	111	82	85
Inženýrskotechnický personál	215	151	136

Pramen: Narodnoje chozjajstvo v 1972 g.

oboru. V těchto i v jiných případech by provedení korektur směrem k větší diferencovanosti dělnické mzdy pro jednotlivé kategorie zaměstnanců nezměnilo podstatu základního procesu, totiž rostoucí sblížování pracujících z hlediska příjmu.

Příjmové rozdíly mezi sociálními skupinami jsou nyní nepatrnější než rozdíly uvnitř každé z nich. Minimální mzda činí 70 rublů měsíčně, kategorie dělníků a kolchozníků s nejvyšší kvalifikací dostávají příjem, který je několikrát větší. Poměr mezi nástupním platem absolventů vysokých škol a obvyklou úrovní příjmu vysoce kvalifikovaných odborníků (doktorů věd na vysokých školách a ve výzkumných zařízeních) vykazuje dokonce proporce 1 : 4 nebo 1 : 5. Existence tak značných dočasných rozdílů v odměňování je podmíněna sociální rozdílností práce a nutností, že společnost musí materiálně stimulovat úsilí pracujících o vyšší kvalifikaci.

Je ale třeba poukázat na to, že reálné rozdíly v životní úrovni občanů jsou podstatně menší než rozdíly ve mzdě. Za socialismu působí ve sféře rozdělování další důležitý faktor sociální integrace — rychlý růst *společenských* spotřebních fondů. Z těchto fondů jsou fakticky hrazeny veškeré výdaje na vzdělání a zdraví, významnou měrou výdaje na bydlení a kulturní potřeby, příspěvky na děti, zvláště pro rodiny s více dětmi atd. Reálný příjem oby-

vatelstva na hlavu stoupl od r. 1960 do r. 1970 na 159 %; výdaje ze společenských spotřebních fondů vzrostly více než dvakrát [Narodnoje chozjajstvo 1922—1972 : 363].

V nejbližších 15—20 letech porostou společenské spotřební fondy rychleji než příjmy. Podle několika běžných výpočtů se průměrný příjem zdvojnásobí, ale společenské spotřební fondy se zečtyřnásobí. Bude-li dále důsledně prováděna politika zvyšování minimálních mezd, bude to v celku znamenat další podstatný krok kupředu k sociální rovnosti ve spotřební sféře.

Růst sociální homogenity probíhající prostřednictvím sblížování sociálních skupin a mizení hranic mezi nimi tak ve všech třech oblastech sociálně ekonomických vztahů vyznačuje základní směr jejich vývoje. Perspektivně dojde k jejich splnutí.

Literatura

- Itogi Vsesojuznoj perepisi naselenija 1970 g.* Moskva 1973.
 Lenin, V. I.: *Velká iniciativa*. Vybrané spisy, sv. 2. Praha 1955.
 Lenin, V. I.: *O úloze a úkolech odborů za nové ekonomické politiky*. Vybrané spisy, sv. 2. Praha 1955.
Narodnoje chozjajstvo SSSR v 1972 g. Moskva 1973.
Narodnoje chozjajstvo SSSR 1922—1972 gg. Moskva 1973.
Podjom kulturno-techničeskogo urovnja sovětskogo rabočego klasy. Moskva 1961.
 Rutkevič, M. N. — Filippov, F. R.: *Socialnyje peremeščenija*. Moskva 1970.